

TOMKA BÉLA

A TRIANONI BÉKE GAZDASÁGI HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

A trianoni békeszerződés gazdasági következményeinek vizsgálata régóta stagnáló kutatási területnek tekinthető.¹ A történeti munkák vonatkozó részei mindenekelőtt a Trianon nyomán Magyarország által elszenvedett veszteségeket veszik számba. Magyarország területének kétharmada, népességének több mint fele a szomszédos országokhoz került, s hasonló volt a helyzet a nyersanyagkészlet terén: az erdők 84%-a, a vasérctermelés 89%-a, a lignittermelés harmada, a réz- és sóbányászat egésze szintén erre a sorsra jutott. Az ipari kapacitás veszteségei is nagyok voltak, jóllehet nem egyenlően oszlottak meg: a fűrésztelepek 89%-ától a gépipar 18%-áig terjedt a skála. Továbbá felbomlott az ország s az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági egysége, ami a termelésben dezorganizációt eredményezett. Ez az értelmezés nem csupán súlyosnak tartja Trianon gazdasági következményeit, hanem – kimondva vagy kimondatlanul – a békeszerződésnek különleges gazdasági jelentőséget tulajdonít, mert az a következő évtizedekben átfogó akadályokat gördített Magyarország gazdasági fejlődésének útjába.²

Trianon ezen interpretációja jó néhány helytálló elemet tartalmaz, azonban összességében tévesnek tekinthető, mivel lénye-

A békeszerződés tehát közép- és hosszú távon közel sem rendelkezett olyan negatív gazdasági hatással, mint azt gyakran feltételezni szokás.

ges gazdaságtörténeti tényeket hagy figyelmen kívül. Trianon gazdasági hatásainak hagyományos értelmezése alapján különösen azt nem tudjuk magyarázni, hogy – az európai gazdasági konvergenciákra és divergenciákra vonatkozó kutatások szerint – a Trianon utáni Magyarország gazdasági teljesítménye nemzetközi összehasonlításban nem volt gyengébb, mint a dualizmus időszakában megfigyelhető relatív teljesítmény, pedig akkor – értelemszerűen – a fentebb jelzett, Trianon okozta nehézségek nem jelentkeztek.

Tanulmányunkban a trianoni békeszerződés gazdasági következményeit vizsgálva kiemelt figyelmet fordítunk a fentiekben jelzett ellentmondásra, mely a gazdaságtörténet eredményei és a hagyományos Trianon-interpretációk között feszül. Eközben fontos szerepet kapnak a nemzetközi összehasonlítások, mivel úgy véljük, hogy ezek új következtetésekhez, de legalábbis termékeny új kérdések megfogalmazásához vezetnek. Először a békeszerződések hatásaira vonatkozó nemzetközi és magyarországi szakirodalom főbb jellemzőit ábrázoljuk, majd a következő részben azt tekintjük át, hogy miként hatottak a békeszerződés rendelkezései a magyar gazdaság teljesítményére a két világháború között. Ezután áttekintjük a gazdasági növekedés tényezőit az első világháború utáni Magyarországon, mivel ezek ismerete szükséges a megalapozott következtetésekhez. Végül összefoglaljuk az elemzés tanulságait.

A békeszerződések hatásai a szakirodalomban

■ Az első világháború és a békeszerződések gazdasági következményei érthető módon már a kortárs tudományt is élénken foglalkoztatták. Teljes historiográfiai áttekintésre itt nincs lehetőségünk, de vizsgálatunkat segíti, ha bemutatjuk az erre vonatkozó fő kutatási irányokat és eredményeket.

A békeszerződések gazdasági következményeinek első átfogó elemzése John Maynard Keynes nevéhez fűződik. Keynes – aki a Párizs környéki béketárgyalásokon egy ideig a brit delegáció tagja volt – meglepő gyorsasággal, már 1919 végén publikálta könyvében nézeteit arról, hogy a békeszerződések várhatóan milyen gazdasági hatásokkal járnak. Elsősorban a Németországgal kapcsolatos rendelkezéseket bírálta, mivel úgy vélte, hogy a kilátásba helyezett jóvátétel megbénítja majd a német gazdaságot, s ez súlyosan fogja érinteni egész Európát. Ezért azt javasolta, hogy a jóvátétel ne legyen túlságosan nagy összegű, továbbá Nagy-Britannia, valamint az Egyesült Államok mondjon le arról, sőt a többi antant államnak a háború során nyújtott hitelek se követeljék vissza. Keynes ezzel lényegében kijelölte a kortárs és a későbbi kritika fő irányát. Bírálatahoz csatlakoztak más nyugat-európai szerzők s különösen a legyőzött államok képviselői. Keynes nagy hangsúlyt fektetett a gazdasági nacionalizmusok elleni fellépésre is, s ennek céljából szabadkereskedelmi unió létrehozását szorgalmazta, de a politikusok lényegesen kevésbé vettek tudomást munkájának ezen javaslatairól.³ A Párizs környéki békék kapcsán a

későbbi megfigyelők és elemzők is többnyire a békeszerződések negatív gazdasági hatásait emelik ki, még ha a hangsúly nem is ezekre, hanem a politikai következményekre esik.⁴

Keynes több megállapítása azóta is jelen van a szakirodalomban, de a nemzetközi kutatás számos tekintetben cáfolta az angol közgazdász megállapításait. Korán rámutattak arra, hogy Keynes előrejelzései sok tekintetben tévesek voltak. Például Keynes azt jósolta, hogy Európa vastermelése csökkenni fog a békerendelkezések okozta károk miatt. Ezzel szemben az már 1929-ben 10%-kal meghaladta a háború előtti szintet. Keynes szintén úgy gondolta, hogy Németország vas- és acélipara a békeszerződés rendelkezései miatt képtelen lesz a regenerálódásra, de a tények ennek ellenkezőjét mutatják: már 1927-re nagyjából egyharmadával nőtt a termelés a háború előtti határokat figyelembe véve.⁵ Keynes hasonló tévedéseit tovább lehetne sorolni, de ehelyett inkább azt állapítjuk meg, hogy a brit közgazdász – különösen Németország gazdasági mutatóit illetően – túlságosan borúlátónak bizonyult, vagyis Keynes könnyen kimutathatóan messze túlbecsülte a békeszerződések negatív gazdasági hatásait.⁶

Keynes említett könyvét szinte azonnal lefordították magyarra.⁷ Hatása Magyarországon sem volt jelentéktelen, de a háborúról és a trianoni szerződés gazdasági következményeiről itt folytatott tudományos diskurzus valamelyest eltérő vonalon folyt tovább. A kortárs magyar közgazdászok és más társadalomkutatók különösen azt hangsúlyozták, hogy az országtól elcsatolt területekkel a megmaradt Magyarország gazdaságilag szinte életképtelenné vált, mivel egyrészt létfontosságú nyersanyagok hiányoztak az új Magyarországon, másrészt aránytalanságok alakultak ki a gazdasági kapacitások, a nyersanyagbázis és a felvevőpiac között. Az érvelést gyakran kiegészítették azzal, hogy mindez egész Európa gazdaságának működésére is erősen negatívan hat.⁸ Ebben a tekintetben kiemelt szerephez jutott a földrajztudomány, melynek képviselői – különösen Teleki Pál – már a béketárgyalások során is segítették a magyar delegációt.⁹ Apponyi Albert, a magyar tárgyalóküldöttség vezetője is nagy hangsúlyt helyezett az ilyen típusú érvekre a békefeltételekre adott 1920. január 6-i válaszában: „ez az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. [...] Réseinek gazdasági összefüggése [...] a legteljesebb, miután a közép hatalmas mezőgazdasági üzemet alkot, a szélek pedig tartalmazzák mindazt, amire a mezőgazdaság fejlődése szempontjából szükség van.”¹⁰ Teleki és más magyar szerzők később is szenvedélyesen kiálltak amellett, hogy a történeti Magyarország különlegesen harmonikus gazdasági egységet képezett, s ennek megszüntetése után a Kárpát-medence népei stagnálásra vannak ítélve.¹¹ Nem kétséges, hogy ezek az érvek már a korban is hatástalanok voltak, utóbb pedig végképp hamisnak bizonyultak.

Ennek ellenére az ekkor Trianon gazdasági következményeiről Magyarországon kialakult kép jórészt rögzült a közvéleményben.¹² Olyannyira

így van ez, hogy az első világháború utáni magyarországi gazdasági helyzet, illetve a megváltozott gazdasági adottságok, az ezekre való reflexiók fontos alkotórészét adták a Trianont követő nemzeti önábrázolásnak és identitásnak. Ez jól látható a ma virágzó, Trianon-témájú pamfletirodalomban is.¹³

Bár Trianon és a magyar politikai gondolkodás kapcsolatáról számos kiváló munka született, a béke gazdasági hatásairól részletes és tárgyyszerű elemzést alig olvashatunk.¹⁴ Jellemző, hogy Trianon erőteljesen negatív gazdasági hatásait ugyan kötelelességszerűen hangsúlyozzák a szerzők, de rendszerint az új valuta megteremtése áll az 1920-as évek gazdaságtörténeti ábrázolásának középpontjában: például az egyik népszerű egyetemi gazdaságtörténeti tankönyvben a gazdasági válságig terjedő időszak viszonyait tárgyaló részek kétharmada a stabil pénz bevezetésével foglalkozik.¹⁵ Az állampénzügyeken kívül a gazdasági nacionalizmusok ösztönözte importpótló iparosítás kap nagyobb hangsúlyt a vonatkozó munkákban, a stabilizációt követően azonban szinte azonnal megérkezik a nagy gazdasági világválság. Így a kérdést máig legátfogóbban Berend T. Iván és Ránki György 1966-os összefoglaló gazdaságtörténeti munkája mutatja be.¹⁶

A szakirodalom vázlatos áttekintése alapján is kitűnik, hogy a trianoni békeszerződés gazdasági következményeinek elemzése általában a rendelkezések felsorolására korlátozódik. Sor kerül a területváltozások, a jóvátétel és hasonló gazdasági vonatkozású fejlemények bemutatására, anélkül azonban, hogy azok tényleges gazdasági folyamányait átfogóan vizsgálnák. Ez azért is fontos hiányosságnak tekinthető, mert a Párizs környéki békék gazdasági hatására vonatkozó nemzetközi irodalom sem mentes ugyan a szelektivitástól, de megtalálhatjuk benne Keynes idézett munkájának korrekcióját éppúgy, mint más, a korban rögzült téves megállapítások helyesbítését. Ennek alapján feladatunk az, hogy túllépjünk a békeszerződés gazdasági rendelkezéseinek pusztá számbavételén, s igyekezzünk feltárni azt, hogy miként alakult a Trianon utáni Magyarország tényleges gazdasági teljesítménye.

A gazdasági teljesítmény értékelésére a legmegbízhatóbb módszernek a gazdasági kibocsátás – ennek egyik mutatója a bruttó hazai termék – nemzetközi összehasonlítása tekinthető. A gazdasági kibocsátás nem véletlenül áll a mai gazdaságtörténeti kutatások középpontjában, hiszen – különösen hosszabb távon vizsgálva – a legátfogóbban jellemzi a gazdasági tevékenység eredményességét. Az összehasonlítás pedig azért lehet célravezető kutatási stratégia számunkra, mert – korlátaival együtt – minden más eljárásnál alkalmasabb arra, hogy segítségével felmérjük a trianoni békeszerződés gazdasági hatásait, különválasztva azt a háború következményeitől. A háború ugyanis más országokat is érintett, s ezeket szintén befolyásolta a megváltozott nemzetközi gazdasági környezet, de ezekben értelemszerűen nem jelentkeztek a trianoni szerződés gazdasági következményei. Így az összehasonlítás alkalmas lehet annak legalább

hozzávetőleges felmérésére, hogy az első világháború utáni magyarországi gazdasági teljesítményt mennyire határozták meg a háború következményei, s mennyire determinálta azt a trianoni békeszerződés.

Gazdasági növekedés Magyarországon Trianon után

■ Bár – mint korábban jeleztük – alapos historiográfiai áttekintésre e tanulmányban nincs mód, röviden utalunk arra, hogy a dualizmus és a Trianon utáni – két világháború közötti – időszak gazdasági teljesítményét általában ellentétes módon ítéli meg a szakmai és a tágabb közönség.¹⁷ Az előbbi korszak rendszerint nem egyszerűen boldog békeidőként jelenik meg, hanem olyan periódusként, melynek során Magyarország gazdaságilag jelentősen felzárkózott a fejlett országokhoz.¹⁸ Különösen igaz ez a Horthy-rendszer gazdasági fejlődésével összevetve, amelyet gyakran az infláció, a nagy válság, végül pedig a német érdekszférába való bekerülés időszakaként ábrázolnak. A rendszeres összehasonlítások fényében azonban ez a kép módosításra szorul, s a revízió érinti Trianon gazdasági hatásának problematikáját is.

Az összehasonlítás egyik fontos tanulsága az, hogy nem tartható a dualizmus időszakának és a két világháború közötti periódus gazdasági teljesítményének éles szembeállítására. A dualizmus éveinek gazdasági növekedése csak akkor tűnik magasnak, ha az első világháborús éveket is magában foglaló periódushoz viszonyítunk, de az eltérés még ekkor sem nevezhető drámai mértékűnek: 1890 és 1913 között átlagosan évi 1,6, míg 1913 és 1939 között évi 1,2%-ot tett ki a növekedés üteme. Ha az 1920 és 1939 közötti periódust vizsgáljuk, ebben az esetben lényegesen magasabb – évi átlagban 2,7%-os – növekedés az eredmény. Igaz ugyanakkor az, hogy 1920-ban a termelés szintje még nem érte el a háború előtti, s ez magában hordozza a torzítás lehetőségét.¹⁹ Éppen az ilyen, egy országra korlátozódó elemzéssel nehezen megoldható módszertani problémák esetében kínál kiutat a nemzetközi összehasonlítás.

Amikor összehasonlítás segítségével kívánjuk megállapítani azt, hogy a magyar gazdaság teljesítménye milyen volt a Trianon utáni időszakban, akkor az összehasonlítás egységeinek megválasztása s ugyanúgy az összehasonlítás időszakai tekintetében jó néhány lehetőség felmerülhet. Az összehasonlítás módszertani problémáinak tárgyalása itt nem lehetséges, így csak azt rögzítjük, hogy a magyarországi fejlődést egy 13 országból álló nyugat-európai minta pályájához viszonyítjuk.²⁰ Ezt a mintát lényegesen nem befolyásolják egyetlen ország fejlődésének esetlegeségei; másrészt Nyugat-Európa az a régió, ahonnan a korban a legfontosabb növekedési impulzusok származtak a magyar gazdaság számára, s jórészt ez közvetítette az élenjáró amerikai technológiát is.

A 19. század végén az egy főre jutó GDP Magyarországon – a trianoni területet alapul véve – a nyugat-európai átlagos szint valamivel több, mint a felét tette ki, a mintánkban szereplő nyugat-európai országok

mindegyike mögött elmaradva. A 20. század elején Magyarország kis mértékben közeledett Nyugat-Európához, s ez a folyamat az első világháború előtti években tetőzött, amikor a magyar szint a nyugat-európai átlag 60,4%-át tette ki.²¹

Az első világháború és különösen az azt követő évek súlyosabb gazdasági következményekkel jártak Magyarországon, mint a legtöbb nyugat-európai országban, s ez megmutatkozott a gazdasági kibocsátás arányainak alakulásában is. Ugyanakkor Trianon után a fellendülés meglehetősen hamar és erőteljesen megindult Magyarországon, s így az egy főre jutó GDP a nagy gazdasági világválság előtt (1929) már elérte a nyugat-európai átlag 57,1%-át, s ezzel nagyon megközelítette az első világháború előtti relatív gazdasági fejlettséget. Ezt a szintet a második világháború előtt kissé még meg is haladta Magyarország: 1939-ben a nyugat-európai átlag 58,3%-ával lényegében elérte az első világháború előtti relatív gazdasági fejlettséget.²²

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország Trianon utáni gazdasági növekedése erőteljes volt. A növekedés üteme alig maradt el a dualizmus időszakának teljesítményétől, s szintén kedvező képet mutat a két világháború közötti időszak nyugat-európai gazdaságaival összevetve. Az első világháború utáni rekonstrukció viszonylag gyorsan lezajlott Magyarországon, s nem látjuk a békeszerződés és a területi változások sokszor emlegetett erőteljes negatív hatását. Ha Trianon gazdasági hatása valóban olyan megsemmisítő lett volna, mint azt a kortársak feltételezték, s azóta szinte közhelynek számít a szakirodalomban is, akkor az 1920-as években nem mehetett volna végbe a gyors rekonstrukció.

Az első világháborút megelőző időszakhoz képest megfigyelhető valamivel kisebb növekedési ütem máshol is jelentkezett Európában, olyan országokban, ahol Trianonhoz hasonló területvesztés nem következett be, vagyis a növekedési ütem alakulása jórészt független volt a területváltozásoktól. Mindez legalábbis közvetett bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozóan, hogy a gazdasági nehézségek elsősorban nem Trianon következményei voltak, hanem inkább Európában általánosan ható tényezőknek, különösen az első világháborúnak és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szétzilálódásának tulajdoníthatók.

Elvileg persze lehetséges volt, hogy a Trianon utáni magyarországi gazdasági növekedés üteme azért nem tért el számottevően a nemzetközi trendektől, mert Trianon hatása ugyan súlyosan negatív volt, de ezt ellensúlyozta valamilyen más, kedvező tényező Magyarországon, mely más országokban nem érvényesült. Nincs azonban jele annak, hogy létezett volna Magyarországon ilyen jelentős kedvező hatás az 1920-as években. Véleményünk szerint leginkább két körülmény jöhetne szóba: a viszonylag mérsékelt háborús károk és a külföldi tőkeimport. Ezek tagadhatatlanul előnyös hatást gyakorolhattak a növekedésre, de nem voltak egyediek, csak Magyarországra jellemzők, s így érdemben nem módosítják a fenti összehasonlításból levont következtetést.

■ Megalapozottan érvelhetünk tehát úgy, hogy a trianoni békeszerződés után azért lehetett viszonylag sikeres a magyar gazdaság, mert a békeszerződésnek voltak ugyan negatív gazdasági hatásai, de ezek összességében – különösen hosszabb távon – nem befolyásolták jelentősen a magyar gazdaság teljesítményét. A két világháború között az európai gazdaságok – és így a magyar gazdaság is – fejlődési lehetőségeit nem a természeti erőforrások – ásványkincsek, erdők és hasonlók – nagysága határozta meg. Ezeknél jóval fontosabbak voltak más növekedési tényezők, melyeket a békeszerződés nem érintett. Másutt már áttekintettük a gazdasági növekedés fontos meghatározóit, így itt csak röviden ismertetjük ezeket. Ez egyben betekintést ad abba, hogy a Trianon utáni magyar gazdaság miként alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz.²³ Listánk öt ilyen tényezőt tartalmaz.

1. *Strukturális változások.* Az egyes gazdasági tevékenységek, illetve gazdasági szektorok termelékenységű szintvonala eltérő. Ebből következően az alacsonyabb termelékenységű tevékenységek visszaszorulása a nagyobb termelékenységűek javára önmagában is hozzájárul a gazdasági növekedéshez, sőt maga a növekedés is jelentős részben az ágazati eltolódásokon keresztül realizálódott a 20. században Magyarországon és szerte Európában. Az egy alkalmazottra jutó termelési érték eltérései világosan megjelentek Magyarországon is a század első évtizedeiben: például 1920–1921-ben a nagyipar egy alkalmazottjára mintegy ötször annyi termelési érték jutott, mint a mezőgazdaságban.²⁴

A szerkezetváltás folyamatát jól látjuk az 1920-as évek Magyarországon, ahol a gazdasági fejlődés hajtóereje a legkisebb termelékenységű ágazat, a mezőgazdaság visszaszorulása és úgyszólván az összes többi ágazat növekedése volt.

2. *A tőkeintenzitás.* A 19. század végének és a 20. század elejének gyors technológiai fejlődése, az új találmányok és eljárások az egyre nagyobb hatékonyságú termelés lehetőségét kínálták, de emellett mind költségesebb gépekben és berendezésekben öltöttek testet, vagy drága infrastruktúra kiépítését igényelték. Vagyis a magas szintű tőkefelhalmozás, az egy foglalkoztatottra jutó tőkeállomány emelkedése előfeltétele a termelékenység növekedésének is.

A tőkefelhalmozás szintje mellett annak szerkezete is befolyásolja a hosszú távú növekedést. Előnyös hatású, ha a nagyobb hatékonyságú ágazatok és az infrastruktúra kiemelkedően részesednek a befektetésekből. Az első világháború utáni két évtizedben a magyarországi tőkeképződés három tendenciáját emeljük ki. Egyrészt a tőkefelhalmozás – lényegében a beruházások – átlagos szintje a bruttó hazai termék 11,2%-át tette ki az 1920-as évek második felében, mely nagyjából megfelelt a nyugat-európai átlagnak, illetve az ország gazdasági fejlettségének.²⁵ Mivel a belső felhalmozás alacsony volt, mindez nemzetközi források – hitelek,

tőkebefektetések – fokozott felhasználásával volt lehetséges. Ezenkívül fontos jellemző az is, hogy a nagyobb hozzáadott értéket előállító ágazatok aránya jelentős ingadozásokkal ugyan, de nőtt, míg a mezőgazdaságé csökkent. Végül hangsúlyozzuk az infrastruktúra, különösen a lakásépítés nagy súlyát a beruházásokon belül. A magas arányú infrastrukturális beruházások különösen jól szolgálták a hosszú távú növekedést.

3. *Technológiai fejlődés.* A technológiai változások hagyományosan a gazdasági növekedés legfontosabb forrásaiként – vagy legalábbis hordozóiként – jelennek meg a közgazdasági és gazdaságtörténeti irodalomban. A 19. század végétől kétségkívül felgyorsult a műszaki fejlődés a világban, lehetőséget teremtve a mind termelékenyebb munkavégzés számára. A fejlődésben élen járó területek közé tartozott a 20. század elején a robbanómotor és az elektromosság alkalmazása, különösen a közlekedés és a kommunikáció terén.

Vannak jelei annak, hogy a technológiai fejlődésben vezető szektorok és cégek be tudták tölteni katalizáló szerepüket a két világháború közötti Magyarországon is. Például a rádió elterjedése tekintetében Magyarország kezdetben nemcsak a régióban járt élen, hanem egyes nyugat-európai országokat is megelőzött: 1930-ban ezer lakosra 35 rádiókészülék esett Magyarországon, míg Franciaországban 33, Svájcban 26, Norvégiában 30, Olaszországban 5. Bár az 1930-as években Franciaország, Svájc és Norvégia gyorsan behozták hátrányukat, de a korai előny jelzi az új technológiák iránti megfelelő fogadókészséget Magyarországon.²⁶

A villamosenergia-fogyasztás már jócskán elmaradt a korban Ausztria vagy Csehszlovákia felhasználása mögött, de a tetemes hátrányból sikerült lefaragni a két világháború között.²⁷ A villamosítás számára kedvező adottság volt az, hogy a villamosiparban nemzetközileg is számottevő cégek működtek Magyarországon (Egyesült Izzó, Ganz Villamossági Gyár, Magyar Philips Művek, Standard Villamossági Rt., Magyar Siemens-Schuckert Művek stb.).²⁸

4. *A humán tőke.* Az élenjáró technológiák és ismeretek adaptációjának képessége döntően függ a humán tőke színvonalától.²⁹ A humán tőke szintjének mérése nem egyszerű, de az iskolai oktatás terjedése jó indikátora lehet. Nem csupán a szűken értelmezett ismeretek átadása fontos a gazdasági növekedés szempontjából. Az iskola az ismeretek átadása mellett olyan szocializációs intézményként is működik, amely a hatékony társadalmi együttéléshez szükséges értékeket és normákat is terjeszti.

A magyar lakosság években kifejezett átlagos iskolázottsága 1920 és 1930 között 0,82 évvel emelkedett, ami az egyik legjobb eredmény a század során – az ebben a tekintetben vezető 1990-es és a második helyen álló 1940-es évtized után –, s meghaladta a dualizmus bármelyik évtizedének fejlődését.³⁰ Az iskolázottság nem rövid, hanem hosszú távon hat a gazdasági növekedésre, tehát ezeknek a mutatóknak a javulása nem első-

sorban a húszas évek fejlődését befolyásolta, hanem hosszú távon javította az ország gazdasági lehetőségeit.

5. *Világgazdasági integrálódás.* Az egyes nemzetgazdaságok közötti kereskedelmi és tőkekapcsolatok elősegítik a hatékonyság növekedését, mivel ösztönzik az új technológiák terjedését, s jórészt ellensúlyozzák a természeti erőforrások hiányát is. Az áruk és a tőke mozgása mellett ki kell emelni a gondolatok, a tudás – és így az emberek – szabad áramlásának jelentőségét is. Ennek megléte könnyíti, hiánya pedig gátolja a gazdaság és a társadalom hatékony működéséhez szükséges ismeretek megszerzését.³¹

A vizsgált növekedési tényezők között ez az, amely a legkevésbé segítette a magyar gazdasági rekonstrukciót az 1920-as évek során. Az Európán belüli vámhatárok hosszának világháború utáni növekedését, a vám-tételek emelkedését és hasonló kereskedelmi akadályok létét nem szükséges itt részleteznünk. A nemzetközi trendekhez való alkalmazkodás tehát ebben az esetben a *beggar-my-neighbor*-politika követése volt, mely alól a magyar kormány sem tudta kivonni magát. A külkereskedelmi forgalom lényegében stagnált a háború előttihez képest még a húszas évek második felének fellendülése idején is szerte Európában.³² Ez kétségkívül rontotta a világgazdaság növekedési esélyeit, s jelentősen mérsékelte a meglévő kedvező tényezők hatását Magyarországon is.

Konklúzió

■ Magyarország Trianon utáni gazdasági helyzetét mindmáig meglehetősen egyoldalúan tárgyalja az ezzel foglalkozó szakirodalom, s ugyanez érvényes a szélesebb közbeszédre is. A trianoni békeszerződés gazdasági hatásaival foglalkozó korabeli magyarországi diskurzus a természeti erőforrások veszteségeire koncentrál, azt feltételezve, hogy a nyersanyagok és más természeti erőforrások jelentik a gazdasági növekedés fő tényezőit. Ez a szemlélet már a két világháború között is elavultnak számított, s különösen annak tekinthető ma. Ezek az interpretációk szintén magától értetődőnek tekintik azt, hogy a természeti erőforrások és gazdasági kapacitások nem az adott terület lakosságát, a gyárat vagy más termelőegységek működtetőit illetik meg, hanem valamilyen absztrakt, személytelen entitást – mint egy államot vagy egy birodalmat –, jelen esetben Magyarországot. Ez olyan jellegű igény, mely nyilvánvalóan elfogadhatatlan az elfogulatlan megfigyelő számára, s melyet más vonatkozásban magyar elemzők is elutasítanak. Végül a hagyományos Trianon-interpretációk figyelmen kívül hagyják azt is, hogy éppen a modern, nagyobb hozzáadott értéket előállító iparágak (pl. gépipar) és más tevékenységek (pl. pénzügyi szolgáltatások) kerültek a lakosságénál nagyobb arányban Magyarországra, ami segítette a növekedést.

E tévedések új megközelítések alkalmazását teszik szükségessé a trianoni békeszerződés gazdasági hatására vonatkozó kutatásokban. Közöt-

tük kiemelt szerepet kaphat az összehasonlító módszer. Ennek megfelelően nemzetközi összehasonlításban tanulmányoztuk a két világháború közötti gazdasági teljesítményt Magyarországon. A vizsgálat sikeresnek mutatta a rekonstrukciót, s nyugat-európai viszonylatban átlagos üteműnek a Trianon utáni gazdasági növekedést. A békeszerződés tehát közép- és hosszú távon közel sem rendelkezett olyan negatív gazdasági hatással, mint azt gyakran feltételezni szokás. Ennek fő okai között szerepel, hogy – mint fent jeleztük – a természeti erőforrások már a két világháború között sem tartoztak a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői közé, hanem sokkal inkább a gazdaság szerkezeti változásai, a technológiai fejlődés és a humán tőke voltak a fejlődés hajtóerői, melyeket kevésbé érintett a békeszerződés. Így további fontos tanulságként rögzíthetjük azt, hogy Trianon gazdasági hatásainak tanulmányozása során nem elégedhetünk meg a felszínes korabeli érvekkel és politikai megközelítésekkel, hanem a gazdasági növekedés valóban lényeges tényezőire kell alapozzuk vizsgálatunkat.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmány hosszabb változata megjelent: Tomka Béla: *Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon*. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 47–80.
2. C. A. Macartney: *Hungary and her Successors: The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*. Oxford University Press, London, 1937. 461–462; Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 31–35.
3. John Maynard Keynes: *The Economic Consequences of the Peace*. Macmillan, London, 1919; John Maynard Keynes: *A revision of the Treaty*. Macmillan, London, 1922.
4. David Mitrany: *The effect of the war in Southeastern Europe*. Yale University Press, New Haven, 1936. 182; Derek H. Aldcroft: *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1981. 23, 28.
5. Étienne Mantoux: *The Carthaginian Peace: Or the Economic Consequences of Mr. Keynes*. New York, Oxford University Press, 1946; Michael A. Heilperin: *The Carthaginian Peace, or the Economic Consequences of Mr. Keynes by Étienne Mantoux*. The American Economic Review 1946. Vol. 36. No. 5. 930–934.
6. Niall Ferguson: *The Pity of War: Explaining World War I*. Basic Books, New York, 1999. 397; Sally Marks: *Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921*. Journal of Modern History 2013. Vol. 85. No. 3. 632–659.
7. John Maynard Keynes: *A béke gazdasági következményei*. Révai, Bp., 1920. (későbbi kiadás: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa, Bp., 2000.)
8. Földes Béla: *A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra*. In: Apponyi Albert (et al.): *Igazságot Magyarországnak: A Trianoni Békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*. Magyar Külügyi Társaság Kiadása, Bp., 1928. 259–307.
9. Keményfi Róbert: *Az „ezeréves határok”, etnikai területek legitimációs eszközei a 20. század első felének földrajzában*. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek*. Balassi Kiadó, Bp., 2006. 325–344.
10. Romsics Igán (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999*. I. Osiris, Bp., 2000. 125–133.

11. Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján*. Magyar Földrajzi Intézet, Bp., 1920; Pál Teleki: *The evolution of Hungary, and its place in European history*. Macmillan, New York, 1923.
12. Anikó Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg: Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon, 1918-1931*. Oldenbourg, München, 1997.
13. A békeszerződéssel kapcsolatos tévhitekre és ezek nemzeti identitást befolyásoló hatására: Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Bp., 2015.
14. A politikai következményekre: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2001; példa a gazdasági következményeket felszínesen tárgyaló munkákra: Paul Jonas: *The Economic Consequences of Trianon*. In: Béla K. Király et al. (ed.): *Essays on World War I Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*. (War and Society in East Central Europe. Vol. VI Columbia University Press, New York, 1982. 529–544.
15. Honvári János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula, Bp., 1996. 350–391.
16. Berend T. Iván – Ránki György: i. m.
17. Ivan T. Berend: *Past Convergence within Europe: core-periphery diversity in modern economic development*. In: Gertrude Tumpel-Gugerell – Peter Mooslechner (eds.): *Economic Convergence and Diversity in Europe*. Edward Elgar, Cheltenham, 2003. 13.
18. A kutatási problémák áttekintésére: Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó*. In: Gerő András (szerk.): *A Monarchia kora – ma*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2007. 44–72.
19. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2011. 109.
20. A mintában a következő országok szerepelnek: Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Belgium, Írország, Németország, Ausztria, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Olaszország.
21. Az adatokra lásd Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 267–269, 270.
22. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 267–269, 270.
23. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 204–211.
24. Alexander Eckstein: *National Income and Capital Formation in Hungary, 1990-1950*. In: Simon Kuznets (ed.): *Income and Wealth, series V*. Bowes and Bowes, London, 1955. 189. Az előállított új értékre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Ezt alapul véve az eltérés minden bizonnyal kisebb lenne, de nem szűnne meg.
25. Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Bp., 2009. 100.
26. Béla Tomka: *A Social History of Twentieth-Century Europe*. Routledge, London – New York, 2013. 232–233.
27. Brian R. Mitchell: *International Historical Statistics: Europe, 1750-1988*. Macmillan, Basingstoke, 1992. 500.
28. Hidvégi Mária: *Anschluss an den Weltmarkt. Ungarns elektrotechnische Leitunternehmen, 1867-1949*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2016; Frisnyák Zsuzsa – Klement Judit: *A Siemens története Magyarországon, 1887–2017*. Siemens Zrt., Bp., 2017.
29. Theodore Schultz: *Investment in Human Capital*. American Economic Review 1961. Vol. 51.No. 1. 1–17.
30. Bas van Leeuwen – Földvári Péter: *A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése, 1920–2006*. Statisztikai Szemle 2008. 86.évf. 10–11. sz. 1003.
31. Steve Dowrick – Jane Golley: *Trade Openness and Growth: Who Benefits?* Oxford Review of Economic Policy 2004. Vol. 20. No. 1. 38–56; Angus Maddison: *Monitoring the World Economy*. OECD, Paris, 1995. 37.

32. Albrecht Ritschl – Tobias Straumann: *Business cycles and economic policy, 1914-1945*. In: Stephen Broadberry – Kevin O'Rourke (eds.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Vol. 2: 1870 to Present*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.175.

